

RHENENSCH BURGERWACHT IN 1919

Troelstra's "vergissing" in Rhenen merkbaar

Willem H. Strous

Oprichting van een Burgerwacht

Toen ik in 1992 bezig was met een artikel over Verenigingendossiers¹ kwam ik onder dossiernummer 30183 de Vereniging "Rhenensch Burgerwacht" gevestigd te Rhenen, tegen. In het dossier trof ik onder andere de statuten aan. Enkele artikelen uit die statuten vond ik zo interessant dat ik ze genoteerd heb voor een nader onderzoek(je) zodra ik daarvoor wat meer tijd zou hebben.

Artikel 1 van de statuten vermeldt dat de vereniging is opgericht op 28 januari 1919 voor de duur van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van de dag der oprichting af (en zou dus in principe tot 28 december 1948 hebben kunnen bestaan).

Artikel 2 geeft de doelstelling weer: *De Vereeniging stelt zich ten doel - onafhankelijk van eenigerlei godsdienstige gezindte of staatkundige partij - mede te werken - na daartoe door het wettig gezag te zijn opgeroepen - tot handhaving van het wettig gezag en tot bevordering van de binnenlandse rust en orde.*

Volgens artikel 6 wordt de commandant door de burgemeester benoemd, geschorst en ontslagen.

In het dossier trof ik ook de aanvraag om Koninklijke goedkeuring aan die op 13 maart 1919 wordt ingediend. Deze aanvraag diende te worden vergezeld van een uittreksel uit de notulen van de *Algemeene Vergadering, ter oprichting van een Vrijwillige Burgerwacht, te Rhenen, gehouden den 28sten Januari 1919*, zoals wettelijk verplicht was. Hieruit lezen we dat in het bestuur werden benoemd:

-Jhr J. Schimmelpenninck, directeur van het gemeentelijk distributie-bureau te Rhenen, als voorzitter.

(N.B. Anderhalve maand later, bij de aanvraag om goedkeuring, is zijn functie veranderd in directeur levensmiddelenbedrijf, Heimerstein!)

-T.A. Deen, industrieel te Rhenen, secretaris.

en als leden:

-A. Blom, tuinman, Remmerstein, Rhenen

-G. van de Westringh, landbouwer, Achterberg

-A. Rense, controleur, Rijksbureau Tabak, Elst -A. Baars, graanhandelaar, Rhenen

-J.B. Ouwehand, sigarenfabrikant, Rhenen

Een gemêleerd gezelschap, uit alle streken van de gemeente Rhenen.

In het dossier bevindt zich tevens de aanbeveling, in ambtelijke termen advies, deliberatiën en consideratiën genoemd, van de burgemeester van Rhenen, J.G.A. Schimmelpenninck op verzoek van de minister van Binnenlandse zaken:

... en dat ik voorzeker voornemens ben hare diensten in te roepen, wanneer de handhaving der openbare orde of andere bijzondere omstandigheden, zulks wenschelijk maakt.

De Statuten en inrichting van bedoelde Vereeniging zijn geheel ingericht volgens mijne aanwijzingen, terwijl het Bestuur mij alle waarborgen geeft door hare samenstelling.

Op 7 mei 1919 wordt bij Koninklijk besluit nr 36 de Koninklijke goedkeuring verleend, waarmee de vereniging rechtspersoon is geworden.

Waarom een Burgerwacht?

Wat kan nu de aanleiding zijn geweest om in een rustig plattelandstadje als Rhenen is en was een Burgerwacht op te richten? Het woord roept associaties op aan onrust, wanorde, chaos en anarchie. Dit zijn begrippen die normaliter niet met ons Rhenen in verband gebracht worden.

Bij het zoeken naar een verklaring blijkt ook in dit geval weer dat landelijke gebeurtenissen hun neerslag hebben op plaatselijk niveau. In dit geval kan de oprichting van de Burgerwacht in Rhenen zelfs in Europees verband worden geplaatst: wat in die tijd in Duitsland en een jaar daarvoor in Rusland plaats vond, heeft in Rhenen gevolgen.

In het politieke Den Haag in de nadagen van de Eerste Wereldoorlog was P.J. Troelstra een spraakmakende figuur. Pieter Jelle's enthousiasme werd aangestoken door de gebeurtenissen in het naburige Duitsland waar gedesillusioneerde frontsoldaten en arbeiders elkaar hadden gevonden in zogenaamde raden die poogden de macht over te nemen. In het kielzog van die ontwikkelingen, en in die in Rusland waar al vanaf eind 1917 een strijd om de macht gaande was, vond Troelstra het tijd geworden om ook in Nederland de nodige veranderingen door te voeren. Zijn bedoelingen lekten uit en de overheid nam maatregelen. Colijn, dé

Colijn uit de dertiger jaren, werd ijlings uit Londen opgehaald (per torpedobootjager en auto²) en kreeg op 16 november 1918 de opdracht de Burgerwacht te organiseren en de sinds het begin van de oorlog bestaande Vrijwillige Landstorm te handhaven.

Troelstra's oproep tot revolutie, die hij gepland had op zondag 17 november 1918, ging niet door. Daarvoor in de plaats kwam zijn mededeling dat hij zich vergist had! Zijn mede-partijgangers, de sociaal-democratische leiders poogden zijn actie te vergoelijken met de kwalificatie "Troelstra's vergissing" om daarmee hun ontsteltenis aan te geven. In meerderheid moesten zij niets hebben van zulke avonturen.

Een indirect gevolg was wel dat er een sfeer ontsoond om onderdelen van de op stapel staande sociale wetgevingen versneld in te voeren, onder andere de 8-urige werkdag.³

Na die zondag de 17e november 1918 hernam het leven van alledag snel weer zijn loop. De maatregelen werden ingetrokken; de overwinning op de revolutionairen werd allerwege gevierd; overal werden aanhankelijkheidsbetuigingen aan H.M. koningin Wilhelmina georganiseerd. Maar de regering nam het besluit om de Landstorm en de Burgerwacht te laten voortbestaan.⁴

De Rhenense Burgerwacht

En dan komt Rhenen in beeld. Blijkens een bericht in de Rhenensche Courant van zaterdag 1 februari 1919⁵ onder *Plaatselijk Nieuws Rhenen* was er op dinsdag 28 januari 1919 naar voorbeeld van andere gemeenten een groot aantal burgers in het Raadhuis bijeengekomen. Op verzoek van de burgemeester, door wie hij inmiddels was aangewezen als commandant, zette Jhr J. Schimmelpenninck het doel van een burgerwacht uiteen. Hij wees er op dat het nog steeds niet uitgesloten was dat een kleine minderheid het wettig gezag zou willen omverwerpen door middel van revolutionaire daden. Alle ordelievende burgers dienden zich te verenigen om zoiets tegen te gaan. De ontworpen statuten werden voorgelezen (het voorwerk was dus al gedaan!) en ongewijzigd aangenomen. Nadat de verschillende ondercommandanten waren gekozen besloot men tot het houden van maandelijks oefeningen.

Maar was er nu werkelijk zoveel reden om in Rhenen een Burgerwacht op te richten?

Toevalligerwijs, maar gelukkig voor het kunnen beantwoorden van mijn vraag, werden er in mei 1919, dus deze maand precies 75 jaar geleden, gemeenteraadsverkiezingen gehouden.

De uitslag van die verkiezingen van donderdag 26 mei 1919 waren:

Aantal kiezers:	1.454
Uitgebrachte geldige stemmen:	1.351
verdeeld over:	
Lijst 1 SDAP	406 (30,05%)
Lijst 2 CH+AR	731 (54,11%)
Lijst 3 Neutraal	214 (15,84%)

Eventuele rooms-katholieke burgers in het Rhenen van die dagen hadden bij deze stemming niet veel keus. Eind 1918 hadden de bisschoppen hen het verbod opgelegd tot steun aan of lidmaatschap van anarchistische of socialistische verenigingen op straffe van onthouding van de sacramenten.⁶

Gekozen werden:

Lijst 1: G. Baars, E.P. van Dijk, H. Pleijler

Lijst 2: Jhr G.J.A. Schimmelpenninck, P. Recter, C. van Voorthuizen, D.J. van Schaik, R. van Voorthuizen, H.J. de Ridder

Lijst 3: G. Leccius de Ridder, J.A. van Iterson⁷

Veel reden voor bezorgdheid moet er derhalve niet zijn geweest. Als er echter vanuit Den Haag verzocht wordt een Burgerwacht te organiseren dan heeft de burgemeester waarschijnlijk niet veel keus. Op mij komt het nu over als overbodig. Zo dachten overigens ook de drie SDAP-ers in de Raad er over.

Tijdens de begrotingsbehandeling 1921 werd er een discussie gevoerd over het feit dat in de begroting een nihil-bedrag was opgenomen bij de post Burgerwacht. De burgemeester echter stelde dat er inderdaad geen gelden waren gereserveerd maar voor het geval dat het onverhoopt nodig mocht zijn, stond er al vast een post waaronder het kon worden verantwoord.

En met drie stemmen tegen, die van de SDAP-ers, werd besloten het woord "Burgerwacht" te behouden in de memorie van toelichting.⁸

De Burgerwacht heeft tot het begin van de Tweede Wereldoorlog bestaan. Daarna is de organisatie opgegaan in de Luchtwacht waarna de Duitsers de organisatie hebben opgeheven.

De dit voorjaar overleden heer L.P. van Voorthuizen wist zich te herinneren⁹ dat hij als 20-jarige lid werd van de Burgerwacht nadat hij voor militaire dienst was uitgeloot. Hij is er ook al die tijd bijgebleven.

Iedere maand, op een zaterdag, was er een oefening bij Deen's meubelfabriek, waar nu Thijssen de drankenhandel is gevestigd in de Herenstraat. Het was de bedoeling om enkele militaire tweedekkers waar te nemen. Tijdstip van waarneming, nummer van de toestellen, de richting waarvandaan en waarheen gevlogen werd, moesten telefonisch worden doorgegeven aan "Utrecht". Tijdens de mobilisatie was de Burgerwacht dag en nacht paraat op de Koerheuvel.

Er was dus in Rhenen een organisatie die nuttige diensten verleende toen het land bedreigd werd. Alleen, zij was niet opgericht voor een bedreiging van buiten-af, maar voor revolutionaire dreigingen van binnen-uit. En die zijn gelukkig uitgebleven.

1. Oud Rhenen, jrg 12 nr 1, januari 1993
2. Scheffer. H.J., *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging.* Amsterdam, 1968. pag 166
3. Algemene Geschiedenis der Nederlanden (deel 14) Nieuwste Tijd, pag 217
4. als noot 2. pag. 228-230
5. Rhenensche Courant, No 5, Dertigste Jaargang. Zaterdag 1 Februari 1919 (Uitgever G.H. Fieren) Aanwezig in Streekmuseum Het Rondeel, Rhenen
6. als noot 3. pag 218
7. J.A. van Iterson bedankte al een maand later, in juni 1919, en werd opgevolgd door M.C. Philipsse
8. Oud Archief Rhenen 1852-1925. Notulen Raad Rhenen 1919-1921 Vergadering van 9-11-1920, fo 137, volgnr 92
9. Interview van 15 april 1993